

Szürkeségből sötétségbe

Szociológiai okok, koalíciós felelősség

Valljuk be, 2010-re valóban „fülkeforradalmi helyzet” jött létre Magyarországon: az uralkodó erők már „nem tudtak a régi módon kormányozni”, a választók pedig már „nem akartak a régi módon élni”.

A gátszakadásban nem kis szerepe volt az ellenzék skrupulusokat nem ismerő, hideg polgárháborús politikájának: nem ismerték el a választási eredményeket; a 2002 és 2010 közötti kormányok legitimitását tagadták; az általuk uralt hatalmi intézményeket a kormány korlátozására, a nemzeti és szociális populizmust annak ostromára használták. Sikerrel.

Erős a csábítás, hogy ezt egyedül e végletesen konfrontatív politika számlájára írjuk, mégis megkerülhetetlen a szocialista-liberális koalíció felelőssége abban, hogy Magyarországon megnyílt az út egy autokratikus rezsim kiépítése előtt. Bár a zsákutcás magyar fejlődéssel és kelet-európai történelmi trendekkel is értelmezhető lenne, hogy miért vett ilyen fordulatot a magyar történelem, de így csak felmentenénk magunkat. Ha nem vetünk számot a kialakult helyzet bennünket is terhelő felelősségével, a felszín alatt meghúzódó okokkal, ha azt hisszük, hogy a bajokat pusztán egy újabb kormányváltással kezelni lehet, nagyot tévedünk.

A jogállami normák helyreállítása ugyanis nem jelentheti a 2010 előtti viszonyok pusztá restaurációját. Demokráciánk megannyi hazugsággal, feloldatlan vagy feloldhatatlan csapdahelyzettel maradt terhes. Hiába próbálta a békés rendszerváltás alkotmányos berendezkedése a nyugati demokráciák intézményrendszeri garanciáival megfékezni a politikai kultúra keleties ösztöneit, a két elem illeszkedési zavarai, összehangolásuk elmaradása megbénította a liberális demokrácia intézményrendszerét. A rendszerváltás kihívásaira adott racionális, megvalósítható és átélhető válaszok híján pedig a populizmus vírusa egyre mélyebben itatta át világunkat. A „kétharmados forradalom” csak azt jelzi, hogy a lappangó betegség kitört.

Bár a harmadik köztársaságot nem mi döntük le, végzetes sebezhetővé válásában nekünk is részünk volt. Nem is kicsi. A politológia a koalíció vereségét rendszerint a korrupció okozta erkölcsi hitelvesztéssel, politikai stratégiai és taktikai hibák sorával magyarázza. Ezek természetesen önmagukban is elegendő okot szolgáltatnak a bukáshoz. Minket azonban azok a mélyebb, **szociológiai okok** is érdekelnek, melyek a bukás mértékében és a populizmus iránti választói fogékonyság növekedésében viselt **koalíciós felelősséget** magyarázzák. (A liberálisok sorsát végigkísérő csapdahelyzetek elemzése ugyanakkor külön írást igényel.)

Ideje megértenünk, hogyan is kerültünk az elmúlt évek reménytelen, ólmos szürkeségből ebbe a vakító sötétségbe.

A szocialista-liberális kormányzat felelőssége

A jobboldali előretörés alábbi kormányzati okairól kívánunk szólni: a szimbolikus politizálás hiányából adódó **identitásvesztésről**; az osztogatás forrásainak kiapadásával és a reformok elmaradásával, illetve sikertelenségével járó **perspektívavesztésről**; a rendszerváltás generálta társadalmi problémákra hatékony válaszokat megfogalmazó, **működőképes közpolitikák hiányáról**; és a **kormányzati elit irányítási-vezetési inkompetenciájáról**.

A szimbolikus, közösségképző politizálás hiánya. A „nem csak kenyérrel él az ember”

közhelyszerű igazsága képtelen volt a baloldali politikát formáló tényezővé válni. Az osztogató politika legfeljebb időleges érdekközösséget teremt távlatos lelki közösség helyett – nehéz időkben, mikor apad az „ellátmány”, csak láthatóbbá válik az efféle kötelekek hiánya. A jobboldalnak elegendő volt múltbéli emlékeket („isten-haza-család”) feleleveníteni, hogy tapadási pontokat nyújtson a szimbolikus közösségre és átélhető értékrendre is vágyakozó embereknek, a baloldalnak viszont kreatív módon új közösségi mintákat kellett volna teremtenie. Nem történt meg.

A szocialisták és a liberálisok között a hithez és a valláshoz való viszony jelenthette volna az egyik legkevésbé konfliktusos találkozási pontot – hiszen egykor a demokratikus ellenzék küzdelme a bárminemű ideológia állami monopóliumának megtörésére irányult, a rendszerváltás után pedig a szocialisták nem remélhették, hogy egy általuk uralt ideológia államilag biztosított monopolhelyzetbe kerülhet. Az 1989-90-es alkotmányos berendezkedésben az állam és **egyház** határozott szétválasztásán alapuló, a hitbéli kérdéseket magánügynek tekintő liberális vízió tükröződött. A másik embert nem sértő, értékválasztásaiban szabad polgár köré épülő világkép hosszútávon is vonzó lehetett volna nálunk, ahol az egyház karizmája nem volt erős.

A szocialista miniszterelnök által szorgalmazott 1998-as vatikáni megállapodás, és a későbbi újratárgyalást nem vállaló óvatosság felszámolta ezt a lehetőséget. A szocialisták még mindig úgy tekintettek az egyházra, mint általuk befolyásolható és megvásárolható békepapok világára, pedig a rendszerváltást követően az egyház már nem a fennmaradásáért és a túléléséért, hanem új politikai és társadalmi szerepvállalásáért küzdött. Az egyház – a részben kompromittált múltjával együtt – a szocialistáktól is szabadulni kívánt. Az öntudatában és politikai ambícióiban megerősödő egyházzal szemben a szocialisták állandó defenzívába, a liberálisok pedig a megátalkodott egyházellenesek szerepébe szorultak. Az MSZP-n belüli – csak a szocialista giccs kategóriájába sorolható – hívő tagozat mintegy állandó bocsánatkérésként sugallta, hogy „azért köztünk is vannak rendes emberek”. Tehetetlenül nézték, amint egyházi szimbólumokkal és rituálékkal telítődnek a közélet színterei, azt sugallva, hogy hit nélkül nem létezhet erkölcs.

A **nemzet** értelmezése körüli szimbolikus vitában először 1990-ben szenvedtek vereséget a szekuláris-rationális nyelvet használó politizálás hívei. A parlament döntése értelmében nem március 15-e, hanem augusztus 20-a lett az első számú nemzeti ünnep, a Kossuth-címerrel szemben pedig a koronás címer a nemzeti szimbólum. Az volt a tét, hogy mit tekintünk a rendszerváltást követően a nemzet szimbolikus legitimációs vonatkoztatási keretének: az ország születésének a honfoglalásban, az államalapításban és a kereszténység felvételében megjelenített, mítoszokkal teli eseménysorát, vagy a nemzet felnőtté válását – a sajtószabadságot, törvény előtti egyenlőséget, közteherviselést – törvénybe iktató '48-as polgári forradalmat és szabadságharcot. Márpedig egy ilyen értékvitát nyelvi és vizuális szimbólumok nélkül nem lehet megnyerni, s így a köztársasági ethosznak nem sikerült a lelkekig hatolni.

A 2000-es években paradox módon akkor nyílt volna ismét lehetőség a nemzeti szimbólumok polgári újraértelmezésére, amikor a Fidesz a nemzeti színű és az árpásávós zászló közös használatával új radikális, jobboldali vonatkoztatási keretbe helyezte a nemzeti identitás értelmezését. Ekkor lehetett volna a nemzeti-európai uniós jelképegyüttest a nemzeti-árpásávóssal demonstratívan szembeállítani, ami világos képi megfogalmazást adott volna annak a modern nemzetszemléletnek, amely identitásunkat egyszerre mint magyart és európaiat, egy szűkebb és tágabb közösség szabad polgárainak közösségeként határozza meg.

E közösségi szintek új értelmezése és modern szimbolikájának kialakítása híján a baloldal állandó defenzívában csak reflektálni tudott a tradicionális nemzeti szimbólumok kirekesztő ideológiai tartalmú használatára. A szimbolikus politizálásra a liberálisok is süketek voltak. A totalitárius rendszerben szocializálódott demokratikus ellenzék amúgy is gyanakvó volt az individuum szabadságát és autonómiáját valamilyen közösségnek (osztálynak, etnikumnak, nemzetnek) alárendelő akárcsak szimbólumokkal szemben. A szekularizált entellektüel – közösségi

támaszokat nem kereső – magabiztossága, erős belső tartása a „gyökértelenek” gögjeként csapódott le a liberális értékek iránt nem nyitottak tudatában.

A baloldal még a tradícióiból legkönnyebben eredeztethető női esélyegyenlőségi politika felkarolására sem volt képes. Pedig ez elvezethetett volna akár egy olyan korszerű **családpolitikához**, mely a tradicionális családdal szemben a női méltóságot állítja a középpontba. Ez a családpolitika – mint ahogy azt nemzetközi példák mutatják – sokkal hatékonyabb eszköz a népesedési gondok enyhítésére, mint a karrier és családanya szerepeinek éles szembeállítására épülő – a „fogyik a magyar” nemzethalált vizionáló – konzervatív minta,

Mivel e három szint – spirituális-érték közösség, nemzeti közösség, családi közösség – újraértelmezését elmulasztottuk, könnyű útja nyílt a leginkább a **nemzeti populizmus** által keretbe foglalt illúzió- és előítéletrendszer térhódításának. Ezt az árat fizettük azért, hogy elmaradt annak felismerése, hogy az életet szervező ezen szintek milyen érzelmi, biztonsági, otthonossági szerepet játszanak az emberek életében. Mert ezeket a lelki és valóságos közösségeket nem lehet sem pénzzel-osztogatással helyettesíteni (baloldal), sem a „világpolgár” szupranacionalitásával és szuperracionalitásával kiváltani (liberálisok). Az érzelmileg így magára hagyott emberek emocionális szükségleteik kielégítésére csak a nemzeti giccstől az ordas eszméig terjedő skálán mozgó termékeket találtak a piacon.

Az osztogató politika és annak kifulladás. A szocialisták választókhöz való viszonya – ha a demokratikus szabadságjogok tekintetében nem is, de – legitimitásuk megalapozásában utódpárti mintát követett: elfogadottságukat a szellemi-közösségi értékek helyett az „életszívnál szüntelen emelése” biztosította. A „jóléti rendszerváltás” programjában a kádárkori legitimitáció reinkarnálódott, de nem annyira a piaci mechanizmusok hatékonyságot növelő eszközei, mintsem az állam gondoskodó, osztogató politikája révén. A reformoktól való idegenkedésük nem pusztán a kreativitás hiányából, hanem abból is fakadt, hogy az MSZP alapvetően a hivatalnokréteg, a közalkalmazottak és a kádárkori, gyarapodó kispolgárság pártja maradt. Az „életszívnál folyamatos emelését” lehetővé (s így a gyarapodást fenntarthatóvá) tevő reformok azonban éppen ezeket a rétegeket mozdították volna ki nyugalmi állapotukból. Igazi csapdahelyzet: a struktúrák változatlanul hagyása az osztogatás forrásait zárta el, a strukturális reformok pedig támogatóit apasztották. Ez a feloldhatatlan dilemma okozta az ingadozást a tehetetlenkedés és a „neoliberális” felbuzdulások végletei között. (A reformok elmaradását jelzi, hogy – a demokratikus intézményrendszeri garanciákon túl – a Fidesz alig talált „lebontani valót”: magánnyugdíjpénztári rendszer, köz- és felsőoktatás, gyógyszerkassza, kultúrátámogatási rendszer.) Máig fel nem dolgozott identitásválság ez a „reformkommunista utódpárt” és a liberális elemekkel dúsított balközép párt értékrendje között. A két kormányzati ciklus során az ország túlköltekezési válságba került, az MSZP társadalmi beágyazottsága pedig megszűnt, azaz a párt „kiágyazódott”.

A pusztán osztogató politika a támogatók lenézését is jelentette. A „lojalitásért cserébe megvásárolnak” attitűdje fizetőeszköz híján szétszórta a nem létező közösség tagjait. Nem született olyan közösségi identitás, aminek nevében vért, verítéket és könnyeket lehetett volna kérni. A 13. havi bér, nyugdíj és az egyéb ingyenes juttatások identitásképző közösséget nem teremthettek, megvonásuk nyomán azonban a támogatottság elporladt. A polgárokhoz fűződő viszonyban a „gyerünk, vályúhoz” viszonyra redukálása a vályú kiürülése után közösségi identitásképzőnek kevésnek bizonyult. S végül hiába kiáltottak háromszor is farkast, azaz hirdettek antifasiszta harcot, annak már nem volt sem hitele, sem közösségképző ereje. A gazdasági kudarc nyomán nem maradt hely a szívekben, ahová visszavonulhattak volna. Az így gazdátlaná vált lelkeket a kormányzati kényszerek által nem kötött ellenzéki politikai erők **szociális populizmusa** gyűjtötte be.

A szabadság silánysága, a lecsúszottak kilátástalansága. A rendszerváltással létrehozott nyugati típusú berendezkedés azt sugallta a polgároknak, hogy az élet minősége is szinte egy csapásra a nyugati társadalmakban tapasztaltakhoz lesz mérhető. Ezzel szemben, bár az elnyomás

nagy rendszerei (a politikai diktatúra és a tulajdon állami monopóliumára épülő tervgazdaság) lebomlottak, a kiszolgáltatottság addig nem tapasztalt, új formái jelentek meg.

- A hagyományos keleti piacok elvesztésével iparágak omlottak össze, és a teljes foglalkoztatottságot sokszázszáz munkanélküliség váltotta fel. Az iparszerkezet átalakulása tartósan kilátástalan helyzetbe hozta a **képzetlen munkaerőt**, illetve az **elmaradott térségeket**, kiemelkedő arányban a **cigányságot**. A képzetlen nők tömegeit foglalkoztató könnyűipar felszámolása a kilencvenes évekre vált teljessé; a cigányságot az ipari és építőipari segédmunka iránti kereslet csökkenése szorította vissza munkaalkalmat nem kínáló településeikre. A térszekkel együtt azok melléküzemági tevékenységei is felszámolódtak, s az ingázóként sem foglalkoztatható emberek beszorultak az elszegényedő körzetekbe. E térségek gazdasági problémáira ráépült a tartós szegénység és a kilátástalan munkanélküliség, melyet megfejtelt egy etnikai, a szegénységen túl az eltérő kulturális-szocializációs mintákkal terhelt cigány és nem cigány népesség közötti konfliktus. Az egzisztenciális bizonytalanság megannyi dimenziója nem kis részben közbiztonsági problémává is transzformálódott. A leszakadt régiók cigány és nem cigány lakói, általuk nem befolyásolható erőknél kitéve, egymással a reménytelenségben összezárván, a kölcsönös félelemnek és agresszióknak lettek egyszerre áldozatai és tettesei.

Kilátással kecsegtető életstratégiák híján bemenekültek egy könnyen emészthető, előítéletes, intoleráns, jobbára rasszista világképbe, melyben a nyomorukat okozó személytelen erők a bűnbakká tett „munkakerülőben”, cigányban, személyesülhettek meg. A szocialista intellektuális koncepciótlanság és a csak a makrogazdaságra fókuszáló liberális vakság a jobb- és szélsőjobb táborába hajtotta az elnyomott régiók lakosságának zömét – paradox módon nem csak a gondjaikkal magukra hagyott nem cigányokat, de magát a cigányságot is.

- A pártállami rendszer a teljes foglalkoztatás körülményei között ugyan nivellálta és alacsonyan tartotta a jövedelmeket, de féken tartotta a közüzemi díjakat és a tömegközlekedési költségeket. Az állami újraelosztás rendszerének átalakulásával e költségek piaci értékükhöz való folyamatos közelítésével a **lakótelepek népének**, a **városi szegényeknek** és a **kádár-kori** fridzsiderszocializmus apránként építkező, inkább fogyasztói, mint vállalkozói **kispolgárságának** jövedelemnövekedése nem tudott lépést tartani. Az önkormányzati lakások privatizációjával járó eufória hamar elmúlt. A lakossági hitelpiacok megnyílása pedig oly mértékű családi eladósodást tett lehetővé és generált, mely nem hogy fenntartható szegénységet, de sokaknál teljes egzisztenciális ellehetetlenülést eredményezett. Az elnyomás nagy rendszereit a kiszolgáltatottság kis rendszerei váltották fel.

Miközben a liberálisok hitük szerint a torzító állami beavatkozásoktól mentes piac elvét védtek, nem vették észre, hogy akaratlanul is a nagy hitelnyújtó szervezetek erőfölényét védik az atomizált, és az egyoldalú szerződésmódosításoknak kitett eszköztelen ügyfelekkel szemben. A nagybankok területi értelemben értéksemleges voltának hangsúlyozása pedig elfedte, hogy a nemzetközi hitelintézetek – különösen a 2008-as válság kirobbanásától kezdve – a nehéz helyzetbe került adósokkal szembeni megértés eltérő normáit alkalmazták „anyaországaikban” és a „leányországaikban”. A szocialista pénzügyi kormányzat kezdetben nem tekintette ágazati kompetenciájába tartozónak a problémát, később pedig semmire sem kötelező etikai kódexekkel bíbelődött. Ez a doktriner (liberális) illetve tehetetlen (szocialista) hozzáállás a szorongatott helyzetbe kerülőket egyre fogékonyabbá tette a bankár-, és általában idegenellenes, antiszemita érzületek és ideológiák iránt.

- Ahogy a polgárok a nagy szervezetekkel szemben, a **kisvállalkozók** versenytársaként és beszállítóként a bürokráciával, a multikkal és a bankokkal szemben érezték kiszolgáltatottnak magukat. A késedelmes állami kifizetések, a nyomott beszállítói árak és a körbetartozások rendszere jelentősen függetlenítette a piaci sikert vagy kudarcot a tényleges teljesítményektől.

A fair vállalati környezet megteremtésében tehetetlenkedő koalíció ezzel is csak dagasztotta az idegentőke- és multiellenes demagógiára – alternatív fogódzók híján – nyitott közönséget.

A rendszerváltás okozta drámai társadalmi feszültségek és csapdák feloldása **hatékony közpolitikai programokban** tetet öltő kreatív intellektust, ágazatok közti együttműködést és komoly elszánást igényeltek volna. Ez mind hiányzott. Az apparátusok képtelenek bizonyultak komplex, soktényezős programokat megalkotni, s azokat az ágazati korlátokat átlépve végrehajtani.

Ráadásul a két koalíciós párt attitűdje is különbözött. A szocialisták – történetük foglyaiként – jószerevével csak paternalista-segélyező megoldásokban gondolkodtak, mely úgy növelte folyamatosan a szociális ellátórendszer, a költségvetés kiadásait, hogy eközben képtelen volt az embereket reménytelen helyzetükből egy reményteljesebb állapotba vezetni. A liberálisok – ideológiájuk foglyaiként – a piaci mechanizmusokat az állami beavatkozástól védelmezve, és az egyének felelősségét saját döntéseikért hangsúlyozva érzéketlennek mutatkoztak azon tömegessé váló élethelyzetek iránt, amelyekben a nyomorult helyzetért a felelősség nem hárítható át egészében az egyénre. Az osztogatás forrásainak kiapadásával, a csapdahelyzeteket feloldó perspektivikus közpolitikák hiányában a kilátástalan helyzetben lévőket szinte belekergettük, hogy várják egy erőskezü „megváltó” eljövételét. Lehet kritikával illetni a polgárok önfelmentő, felelősség-hárító és bűnbakkereső ösztöneit, de nem lehet csak erre hivatkozva elhárítani azt a kormányzati felelősséget, amely – túl a Fidesz központi politikájává emelt populizmusán – a polgárokat a jobboldal, sőt, a szélsőjobboldal irányába hajtotta.

Kormányzasképtelenség. A szocialista-liberális koalíció magán viselte a „**jobb híján házasság**” jegyeit: nem arról szólt, hogy mit és hogyan akarnak közösen elvégezni, hanem arról, mit akarnak elkerülni. Közös elkötelezettségük jobbra a rendszerváltás során létrehozott liberális demokrácia intézményrendszerének fenntartására szorítkozott. Eltérő szocializációjuk, értékrendjük és világhoz való viszonyuk megakadályozta, hogy közösen átélhető, koherens társadalompolitikai programot valósíthassanak meg, ezért a koalíciót sem a pártok, sem támogatóik nem érezték igazán sajátjuknak. A rendszeresen visszatérő feszültségek – „már megint a fark csóválja a kutyát!”, illetve „már megint mit csinálnak ezek a szocik!” – annak a mindkét felet folytonosan frusztráló érzésnek voltak a megnyilvánulásai, amelyek jelezték az igényt, hogy vagy egy liberális, vagy egy sok tekintetben a kádári hagyományra építő értékrend dominanciáját biztosítsák a kormány tevékenységének egészében. Küzdelmükben a koalíció pártjai csak a kormányt és önmagukat tudták legyőzni, egymást nem. A saját közönségüket kiszolgáló nyilvános kommunikációjuk bekamerázott kormányzati valóságshow-vá formálta a koalíciós együttműködést. A koalícióban való bennmaradás vagy kilépés és a pártok belső életének folyamatos vitái kiábrándítóan transzparenssé tették a koalíció résztvevőinek kölcsönösen frusztrált világát.

A kormányzati apparátusok pedig végképp nem találták helyüket az ellentmondó értékrendszerek és az egymást kioltó ambíciók koalíciójában.

A puha diktatúra hatvanas évek közepétől kezdődő békekorszakának következménye volt, hogy a **szakigazgatásban** dolgozók bürokratikus-igazgatási teljesítménye kelet-európai összehasonlításban színvonalasnak volt mondható. A szakigazgatás mint a társadalmi felemelkedés egyik kiemelt területe karrierpályát nyújtott az ideológiai korlátokat elfogadó tehetségek számára. A kor bürokráciájának jogos kritikája inkább a rendszert, semmint az abban dolgozók képességeit

illette. Nem véletlen, hogy a szocialisták 1994-es come back-jében a 3,60-as kenyér utáni nosztalgia mellett nagy szerepet játszott a „szakértelem kerüljön újra kormányra” elvárása is.

A rendszerváltás lehetőséget nyújtott volna a nyugati demokráciák követésére a tekintetben is, hogy kormányváltások esetén a szakapparátusokat jószerével érintetlenül hagyják. Ám a politikai paranoia térnyerésével ettől a modelltől folyamatosan távolodtunk, s a végén már egy-egy cikluson belüli minisztercserék is sor került a **szakapparátusok lefejezésére**. Ez a politikai kinevezettek számának eszkalációjával párhuzamosan a kétezres évek első évtizedének közepére szinte teljesen kontraszelektálta az igazgatási apparátust. Az ún. életpályamodellek pedig csak eufemisztikus megfogalmazását jelentették annak, hogy az előző kormányok szakembergárdájának eltávolítása után az új hatalom miként próbálja bebetonozni saját kádereit. Súlyosbította a helyzetet, hogy míg a '89 előtt, az életünket behatároló állami monopóliumok idején a szakigazgatás és kapcsolt területei (pl. elit kutatóhelyek) vonzerőt jelentettek a tehetségek számára, addig ma a fiatalok megannyi államigazgatástól, sőt, az országtól független karrierlehetőség közül választhatnak. A „választói felhatalmazással” legitimált tisztogatási hullámokkal a kontraszelekció a szakigazgatás egyre alacsonyabb szintjeit érte el. Sőt, a direkt politikától magát távol tartó szakembergárdát is egyre súlyosabb retorziók érik: kezdetben a hierarchiában történő visszasorolás, majd az elbocsátás dominált, ma már pedig az elbocsátottak valósággal feketelistára kerülnek.

Erre a nehezen kontrollálható hatalmi ösztönből eredő folyamatra rátett a **közigazgatási államtitkárok 2006-os kiiktatása** a kormányzati igazgatás rendjéből. Ezzel az aktussal paralizálták, sőt, lefejezték a szakigazgatási apparátust. Egy ilyen csapást a közigazgatás már nem tudott kiheverni. A szürke eminenciás közigazgatási államtitkárok helyére a szimplán szürke politikai államtitkárok léptek, az előbbieik igazgatási rutinja és szaktudása nélkül.

A **rendőrség irányításának áthelyezése** a Belügyminisztériumtól az Igazságügyi Minisztériumhoz a későbbiekben szintén katasztrofálisnak bizonyult. Ez persze a liberálisoknak is tetszett, hisz látszólag beteljesítette a civil kontroll ígéretét. A jogászprofesszorokból lett miniszterek – az öszödi beszédet követő hitelvesztés után – alkalmatlannak bizonyultak a rendvédelmi szervek vezetésére. Megfelelő kormányzati vezetés és „éles” tapasztalatok híján a rendőrség hol ügyefogyottan, hol agresszívan reagált, világos igazodási pont nélkül szakmai hitelében és tartásában megroppant.

A feloldhatatlan koalíciós viták, az osztogató politika előidézte költségvetési válság, a kormány legitimitását soha el nem ismerő ellenzék által támogatott engedetlenségi akciók, majd az eldurvuló utcai tüntetések nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy a kormány sem „békeidőben”, sem „hideg polgárháborúban” nem képes a szakszerűség követelményeinek megfelelni.

A népszerűségi kényszernek nem alávetett garanciális intézmények gyarlósága

A politikai elitnek nem csak a pártpolitikai elit, hanem – a hatalommegosztás elvéből következően – a különböző hatalmi ágak szereplői is részei. A liberális demokrácia tudatosan alakította ki a fékek és ellensúlyok olyan garanciális intézményeit, melyek gátat képezhetnek a populista ösztönök hullámverésével szemben. Ezek személyi összetételének alakítását tudatosan távortartják a politikai kampányok demagógiára nyitott világától: az a cél, hogy – a demokratikus értékek védelmében – ne legyenek kitéve „népszerűségi” kényszereknek. A választásuk során alkalmazott minden egyes áttétel csökkenteni hivatott a mediatisált tömegdemokrácia populista ösztöneinek nyomását. Ugyanezt szolgálja a választási ciklusokon átnyúló, hosszú kinevezési időszak: az intézmények szereplőinek döntéseikben ne kelljen reménybeli választási győztesek kiszolgálóivá válniuk. A pártpolitikai elit viszont igyekezett e pozíciókat saját kádereivel feltölteni, ezzel erodálva az intézmények személyi állományának integritását. Így az érintettek szerepe sem kerülhető meg a populista, ideológiák magyarországi elterjedésében és szalonképessé válásában. Hiába az ellensúlyok jogi-intézményi garanciális szerepe, ha működtetőik számos esetben nem ezek

demokratikus ethosza szerint cselekszenek. Elmarad a példaadásuk abban is, hogy a pártelitek egy része által közvetített antihumánus és antidemokratikus ösztönöket fékezzék.

A **rasszista érzületek** szalonképessé válásában hogyan lenne szerepe a *köztársasági elnöknek*, ha szó nélkül hagyja a Magyar Gárdának a palotája ablaka alatti megalakulását, ha megkésve reagál a romagyilkosságok szörnyűségére; a *bíróságoknak*, ha kivárva a gárda megerősödését, csak sok éves huzavona után rendelik el annak felosztatását, ha tehetetlenkednek klónjaik megjelenésekor, ha a kisebbségek védelmében hozott törvényeket a kisebbségek ellen fordítják, ha valódi szankciók nélkül „szolgáltatnak igazságot” a szegregáció áldozatainak; az *ombudsmannak*, ha a cigánybűnözés profiljáról beszél; az *ügyészségnek*, ha éveken át a legnyilvánvalóbb romaellenes atrocitásoknál sem hajlandó rasszista indítékot vélelmezni, ha tétlenül szemléli a gyűlöletbeszéd (közösség elleni izgatás) terjedését, a kisebbségi (például meleg) demonstrációk erőszakos megzavarását; a *Nemzeti Nyomozó Irodának* és a *rendőrségnek*, ha rasszista indítékokat megalapozó nyomok tűnnek el, s ha az áldozatok esetében kettős mércével mérnek.

Az Alkotmánybíróság a jogi normák képviselőjével értékalapon nevel. De azzal ellehetetlenítette a méltányos és racionális közbeszédre alapuló – a **szociális populizmussal** szakítani képes – politikát, hogy átengedte a tandíjról és a vizitdíjról szóló népszavazási kezdeményezést, mely legitímálta és felerősítette a választók és a politikai elit irracionális elvárásait.

A nemzeti és szociális populizmus hullámai nem csak egy autokratikus kormányzatot emeltek fel, és söpörték ki a szocialistákat a politikai élet perifériájára, a liberálisokat pedig még azon is túlra, hanem a fékek és ellensúlyok intézményrendszerét is maguk alá temették.

A negyedik hatalmi ág eróziója – az értelmiségi és médiaelit zavarodottsága

A kádári kultúrpolitika „támogatjuk-tűrjük-tiltjuk” világában nemcsak a cenzúra és öncenzúra lassú oldódása következett be, hanem kialakultak a rendszerkritikus szellemi diskurzus feltételei is. A magyarországi puha diktatúra sajátja, hogy a cenzúra csak a művek megjelenését akadályozta meg, létrejöttüket nem. A rendszer megreformálására szorítókozó kritikán túl teret nyert a rendszert felváltani kívánó – egy idealizált szocializmus talajáról történő bírálaton túllépő, a nyugati liberális demokráciák értékrendjéből eredeztetett – „rendszerelváltó” kritika. A hivatalos mellett kialakult a szellemi (nem kis részben underground) közéletnek egy olyan informális értékhierarchiája, melyet felvilágosult, szekularizált, nyugatias, liberális értékrend jellemezett, s mely a rendszerváltás politikai „irodalmi nyelvét” adta.

A nyolcvanas években az értelmiségi elit be volt zárva az egyetemi-kutatói világba. A rendszerváltás után az innen kilépők számára több út kínálkozott: a politikai elit, a mediatisztált nyilvánosság elitje és a gazdasági elit. A korábbi egydimenziós – elemző, értékelő, szemlélődő – szerep a társadalmi-politikai aktivitás különféle lehetőségeivel bővült. Ez az értelmiségi szerep új formáit hozta létre: a politikai csapatokhoz szerződő „pártkatonakét”, „alkalmi zsoldosokét”, vagy a magukat mindig a küzdő felek (pártok) közé pozicionáló „függetlenekét”, akiknek nem az adott tárgy elfogulatlan vizsgálata, hanem a független pozíció demonstrálása volt fontos. A szabadon lebegő értelmiségi tárgyra irányuló, független elemzői szerepét így váltja fel a jellemzően a politikai pártok álláspontjai között egyenlő távolságra lebegő „médiaérzékeny” értelmiségie. Függetlenségük demonstrálásának jellemző egyik megnyilvánulása a „politikuzás”, vagyis személyek és tettek egyedi megítélése helyett egy társadalmi csoport kollektív stigmatizálása. Ez az eljárás intellektuálisan hasonlóan kifinomult és igényes, mint az általuk lenézett zsidózás vagy cigányozás.

A valóban független elemzői értelmiségi magatartás – politikailag nem motivált piaci megrendelések hiányában és a bulvárosodó nyilvánosságon belüli minőségi szellemi színterek beszűkülése következtében – leértékelődött, s nem kapott értékelhető közfigyelmet és társadalmi-anyagi megbecsülést.

Míg a puha diktatúrában a hivatalosság nyelve és használatának szinterei elkülönültek a kritikus értelmiségi közeg nyelvétől és színtereitől, addig a mediatizált és bulvárosodó politika világában maga a nyelv is darabjaira hullott. A politikai küzdelmek egyben nyelvi küzdelmek is lettek, s ahogy a különböző felek motivációi összebékíthetetlen politikai világképekként feszültek egymásnak, úgy számolódott fel a társadalmi kérdésekről, problémákról való racionális beszéd lehetősége is. A nyelv leplezetlenül a politikai PR és verbális agresszió eszközévé vált. Gyakorlatilag megszűnt a társadalmi problémák elfogulatlan megítéléséhez szükséges, érvek és álláspontok összemérhetőségét biztosító közös fogalmi és nyelvi keret.

Azzal, hogy a megosztott politikai térnek egyre kevesebb értelmezhető közös felülete maradt, szétszakítódott az értelmiségi társadalom is, s közösségük hordozója, az egymás kölcsönös megértését szolgáló közös nyelvi szövet. Míg a liberális demokráciába történő átmenetnek elemi feltétele volt a racionális diskurzust lehetővé tevő, nyugatias érték- és fogalmi készlet által meghatározott, széles értelmiségi körben használt közös nyelv, ma ennek hiánya alapvető akadálya a demagógia, a populizmus és az autokratikus viszonyok meghaladásának.